

PLAN VON DEM STABS QUARTIER DES LÖBL[ICHEN]BROODER REGIM[EN]TS WINKOWCZE

Izvorni znanstveni rad
UDK 912.43(497.5 Vinkovci)

ANTE GRUBIŠIĆ
Muzej Slavonije
Trg sv. Trojstva 6
HR-31000 Osijek

Autor u članku objavljuje plan grada Vinkovaca iz 18. st. te ga uspoređuje s dva već poznata plana iz istog razdoblja.

Zbog poznatih povijesnih okolnosti, među planovima značajnijih gradova Istočne Hrvatske, novovjekovnog razdoblja - npr. Osijeka, Slavonskoga Broda ili Vukovara - najmanje je postojećih i sačuvanih planova Vinkovaca.¹ Izrada prvih planova Vinkovaca povezana je najviše s porastom njegova značaja od sredine 18. st. Tada se grad počeo jače gospodarski i urbanistički razvijati, zahvaljujući, prije svega, administrativnim mjerama smještanja sjedišta Brodske pukovnije i Slavonske brigade u njemu, kao i nešto kasnije, dviju školskih ustanova te Slavanskog školskog povjerenstva - premještenih iz Petrovaradina. Tako najstariji planovi ovoga grada potječu tek s kraja 18. st., a do sada ih je poznato svega dva. Prvi postojeći plan, zapravo je katastarska karta - izrađena u 16 sekcija - Vojne općine (Militär-Communität) Vinkovci iz 80-tih godina 18. st., koja se nalazi u Kartografskoj zbirci Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu² i već je objavljivan.³

Drugi plan prikazuje urbani prostor Vinkovaca iz 1798. g.⁴ Prvi je, naravno, daleko informativniji⁵ i zanimljiviji jer prikazuje u krupnijem mjerilu podjelu objekata i zemlje između tadašnjih dvaju slojeva

¹ Razlog relativno većeg broja planova Slavanskog Broda i Osijeka post turskog perioda je izgradnja vojnih tvrđava. Vukovar, opet, postojanje planova kakav je npr. detaljni plan grada 1733. godine; uvezan u *Atlas vukovarskog vlastelinstva*, može zahvaliti svome statusu sjedišta vlastelinstva.

² Signatura: B. V. 268. Plan je crtan tušem i bojan, u mjerilu 1: 3 600.

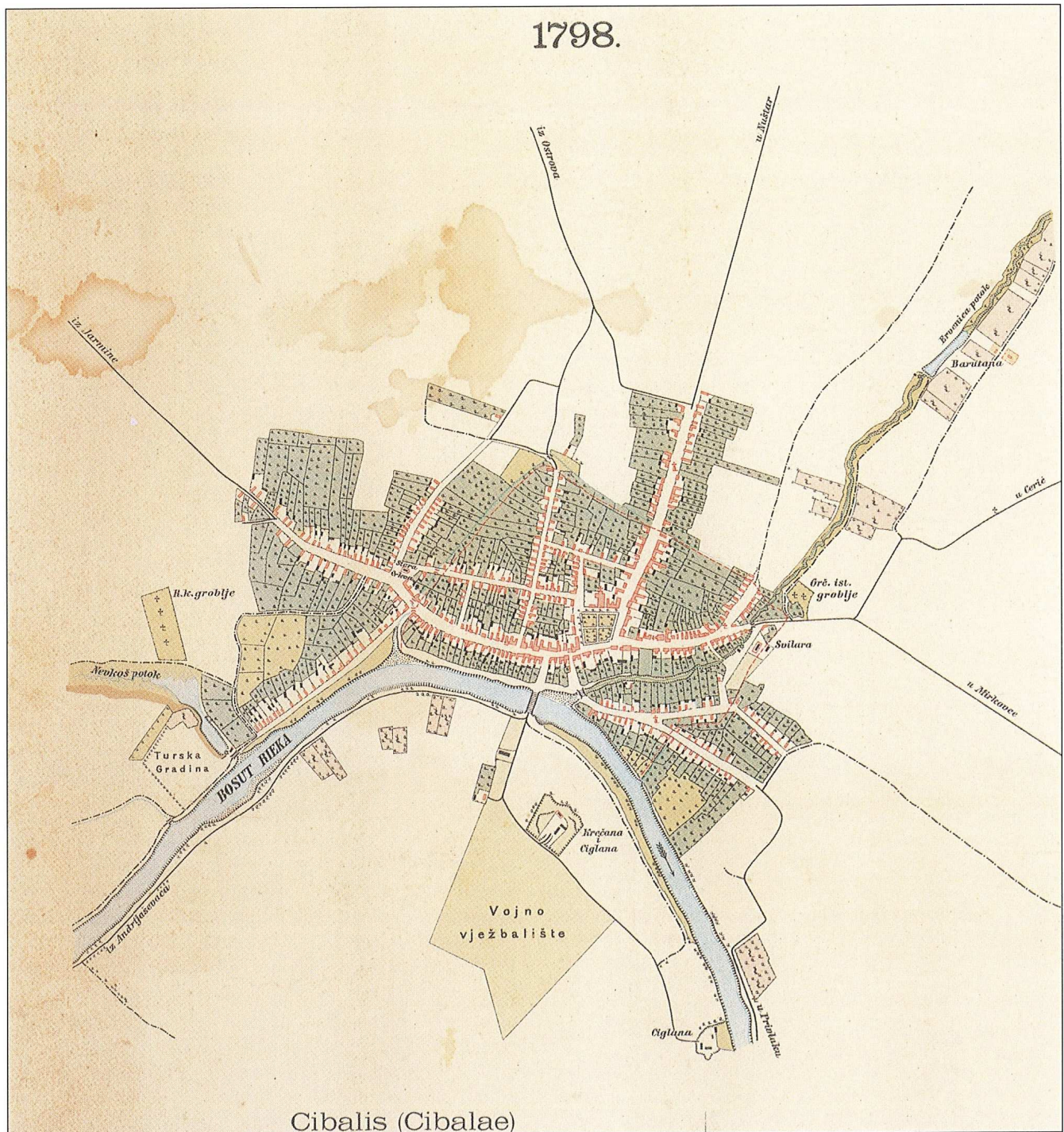
³ Crno-bijele preslike 7. i 8. sekcije karte, na kojima je prikazan sam grad, objavio je D. Filipović u članku *Najstariji do sada nepoznat plan Vinkovaca* (Prostor, vol. 1, br. 2-4, Zagreb, 1993., str. 283), kao i u jednom drugom radu - *Prostorno-povijesni razvoj i arhitektura grada Vinkovaca u 18. stoljeću* (Zbornik radova o Vukovarsko-srijemskoj županiji, Vinkovci, 1997., str. 400 i 402).

⁴ Plan je tiskan 1898. g., a na istom listu nalazi se i plan Vinkovaca iz te godine. U vlastitoj nakladi dao ih je tiskati potpukovnik Ivan Domac povodom 100-godišnjice smrti M. A. Reljkovića. Sastavio je i kratke povijesne i statističke crtice o gradu, koje se nalaze ispod planova. U mjerilu 1: 8 640 planove je nacrtao umirovljeni natporučnik Josip Goršić. S obzirom kako su tiskani ne predstavljaju osobitu rijetkost, a jedan primjerak posjeduje i Muzej Slavonije (inv. br. P-1314).

⁵ U spomenutom članku *Najstariji do sada nepoznat plan Vinkovaca* autor daje opis karte te ju pokušava datirati. Kod opisa potkrale su mu se dvije pogreške. Prva je u interpretaciji korištenih boja za prikaz objekata u gradu. Filipović smatra kako su *rabljene razne varijante crvene boje, bljede za obične stambene kuće do jasno crvene za javne objekte u gradu* (str. 282.), no, autor karte tu je bio vrlo jasan i nije imao namjeru koristiti varijante crvene boje niti praviti razliku u bojama između ovih vrsta objekata pa to jasno i naznačuje u popratnom tekstu karte, kojeg Filipović prenosi (str. 287, bilj. 26), ali zanemaruje - *Nota; Die Häuser der Communitat sind Roth, und jene von Militare Braun gezeichnet worden*. Dakle, općinske kuće obojene su crvenom bojom, a vojne, tj. graničarske smedom; označavajući podjelu kakva je vladala u svim gradovima sa statusom vojne općine. Slične naravi je i druga pogreška, a odnosi se na tumačenje označenih čestica. Prema Filipoviću *većina parcela ima katastarske brojeve, osim nekih, poput onih na području današnjeg Krnjaša, izlaznog dijela ulice prema selu Ivankovu, te parcele južno od potoka Ervenice* (str. 284). Rješavajući ovu zagonetku daje nejasan odgovor: *... da su to parcele bez prava individualnog vlasništva, dane na korištenje vojnim doseljencima* (str. 287, bilj. 33). Međutim, navedena područja - prostor na Meraji i ulice koje vode od nje, te prostor Ervenice - oduvijek su bili dijelovi Vinkovaca koje su zauzimali graničari, a njihova zemlja bila je odvojena od zemljišta kojeg su posjedovali građani statusa stanovnika vojne općine. Nijedna čestica graničarskog posjeda nije označena, dok su označene sve čestice ovih drugih, a to je plan i predviđao, što uostalom i stoji u biljezi na prvoj sekciji: *Nota; Es feynd in dieser Carte nur allein die in den Vinkowczer Hortar zerstreut liegende der Communitat zugehörige gründe alleinig angemerket, die Militar gründe aber weiss, und unausgezogener belassen worden*.

Sl. 1. Katastarski plan Vinkovaca iz 18. st.

Cibalis (Cibalae)

Sl. 2. Plan Vinkovaca iz 1798. g.

stanovništva - graničara (ratara) i ostalih, tj., građana uživatelja statusa vojne općine (trgovaca, raznih zanatlija, činovnika itd.) na način, kao što je navedeno, da su samo zemljišne čestice ovih drugih omeđene i precizno označene brojevima.⁶ Iz karte je vidljiva i faza ranije započetog procesa kupovine graničarske zemlje

⁶ Na svakoj čestici (parceli) upisana su dva broja crvenom i crnom bojom. Crveni označava broj upisa u Upisniku čestica koji služi kao porezna knjiga zemljišnih vlasnika, a crni predstavlja topografski broj koji se davao prema položaju čestice. Iz prvih se može vidjeti koliko je bilo vlasnika zemljišta i koliko je čestica posjedovao pojedini vlasnik, a iz drugih ukupan broj čestica. Nije poznato je li sačuvana pisana dokumentacija uz ovaj plan.

od strane građana općine, kao i kuća u ulicama gdje su ranije živjeli isključivo graničari. Uz ove poznate planove⁷, želimo upozoriti na još jedan plan iz ovog

⁷ D. Filipović u navedenom radu *Najstariji do sada nepoznat plan Vinkovaca* (bilj. 12) spominje i plan Vinkovaca - zapravo kopiju plana - iz 1781. g., navodno uloženog bez navođenja izvora u Provedbeni urbanistički plan centra Vinkovci. Međutim, uvidom u taj elaborat (*PUP centra Vinkovci; rekonstrukcija dijela povijesne jezgre - materijal za javno izlaganje*, knjiga I, dokumentacija, Urbanistički institut Hrvatske, Zagreb, 1981.) - kojem je u bilješci navedena kriva godina izdanja (1982.) - u Upravi za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Osijeku, među priloženim, izbljedjelim kopijama planova Vinkovaca nismo pronašli i spomenuti plan.

razdoblja koji je *nepoznat*, a nalazi se u Kartografskoj zbirci nacionalne knjižnice Széchényi u Budimpešti, pod signaturom TK 1 213. To je *Plan von dem Stabs Quartier des löbl[ichen] Brooder Regim[en]ts Winkowcze* (*Plan stožernog mjesta slavne Brodske pukovnije Vinkovci*) koji kao i katastarski plan prikazuje izgled urbanog područja Vinkovaca 1780-tih.

Posebnost ovog plana je ta, što predstavlja jedini za sada poznati plan iz 18. st.,⁸ kojeg je izradio učenik matematičke škole - kakva je postojala i u Vinkovcima.⁹ Kako se iz potpisa na planu vidi,¹⁰ crtao ga je M. Ballentowich,¹¹ učenik vinkovačke matematičke škole, na osnovu jednog drugog nepoznatog kartografskog izvora, a ne na temelju terenskog rada, tj. mjerenja. Vjerojatno je rađen za vježbu iz jednog od predmeta kao što je npr. bio *Die Zeihnungskunst der Oeconomisch- und militär.- Planen*. Crtan je tušem na listu papira veličine 57 x 44 cm i koloriran vodenim bojama s prevladavajućom zelenom koja označava vrtove, vinograde (vrlo mala površina jugoistočno od Ervenice) voćnjake i - neuobičajeno, vodene tokove. Javni objekti u gradu bojani su crvenom bojom, a obične stambene kuće sivom. Važnije ceste izvan grada, uz koje su označeni drvoredi, obrubljene su smeđom bojom, a obale Bosuta plavom. Oranice su označene iscrtkanim linijama, dok su livade obojane svijetlo smeđom bojom. Najvažniji objekti u gradu posebno su

označeni slovima, objašnjenim u legendi:

Plan von dem Stabs Quartier des löbl[ichen] Brooder Regim[en]ts Winkowcze

(Plan stožernog mjesta slavne Brodske pukovnije Vinkovci)

Erklärung der Buchstaben (Objašnjenje slova)

A *General Brigadiers Quartier*
(Stan generala brigade)

B *Oberstens* (Pukovnika)

C *Obristlieutenants* (Potpukovnika)

D *Ersten Majors* (Prvog Majora)

E *Zweiten Majors* (Drugog Majora)

O *Auditors* (Vojnog suca)

F *Oberlieutenants* (Natporučnika)

I *Regim[en]ts Chirurgus Quartier*
(Stan pukovnijskog liječnika)

H *Kirche* (Crkva)

G *Pffarhaus* (Župni dvor)

L *Schulhaus* (Školska zgrada)

M *Seidenspinnhaus* (Svilara)

N *Pulverbehalt'niss* (Barutana)

P *Hauptwacht* (Glavna straža)

Q *Exercierschupfen* (Vojno spremište).

Ispod objašnjenja slova nalazi se grafičko mjerilo u bečkim hvatima (klafterima) - preračunato 1:3 600. Na planu nema datacije,¹² isto kao što je nema niti na katastarskom planu, kojeg se pokušalo okvirno datirati na osnovu nekih sekundarnih elemenata između 1777. i 1781. g.¹³ Uspoređujući ova dva plana očito je kako prikazuju grad u, otprilike, isto vrijeme. Svakako, nijedan od njih nije stariji od 1780. g., jer oba imaju ucertanu zgradu Svilara koja je sagrađena te godine¹⁴ u blizini gornjeg mosta preko potoka Ervenice (Vojsarska ulica), niti je mlađi od 1785. g., jer do te godine Vinkovci uživaju status vojne općine, a znamo da na katastarskom planu stoji natpis o prikazanoj vojnoj općini. Moglo bi se razmišljati i o tome kako je

⁸ Slični radovi učenika s područja nekadašnje Vojne granice sačuvani su Hrvatskom školskom muzeju u Zagrebu, a koliko nam je poznato, najstariji su iz prve polovice 19. st.

Vrlo je izvjesno da su još ponegdje sačuvani planovi kao što je ovdje spominjani, s obzirom na naredbu iz 1791. g. po kojoj školska povjerenstva moraju barem jednom u polugodištu višoj oblasti uz izvješća priložiti i risarije učenika matematičke škole, da bi se vidio napredak i odobrio novi materijal za crtanje (vidi: Martinović, I., *Povjesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i brodskog okruga*, Zagreb, 1912., str. 158).

⁹ U takve škole mogli su ići sinovi časnika, građana i bogatih krajiških zadrugara, kako bi se školovali za artiljerce, mjernike i civilne graditelje. Tu se učila geometrija, crtanje, civilno graditeljstvo, praktično mjerenje, izgradnja fortifikacija, neki čisto vojnički predmeti i sl. Matematička škola prenesena je u Vinkovce iz Petrovaradina potkraj 1780. g. i počela s radom sljedeće godine. Prethodila je vinkovačkoj gimnaziji otvorenoj 1792. g. Prije se smatralo kako je gimnazija u Vinkovce prenesena iz Petrovaradina 1779. g. te počela s radom 1780. g., no, objavljivanjem prijevoda pronađenog izvornika iz ranijeg vremena *Povijest vinkovačke gimnazije* (Osijek, 2002.) postalo je jasno da se to nešto kasnije dogodilo (vidi: uvodni tekst M. Landeke u toj knjizi, str. IV). Prema Martinoviću (nav. dj., str. 171) matematička škola je poslije otvaranja gimnazije radila kao samostalna do 1823. g., kada se spaja s novom novoustrojenom pukovnijskom školom. Ukinuta je 1827. g.

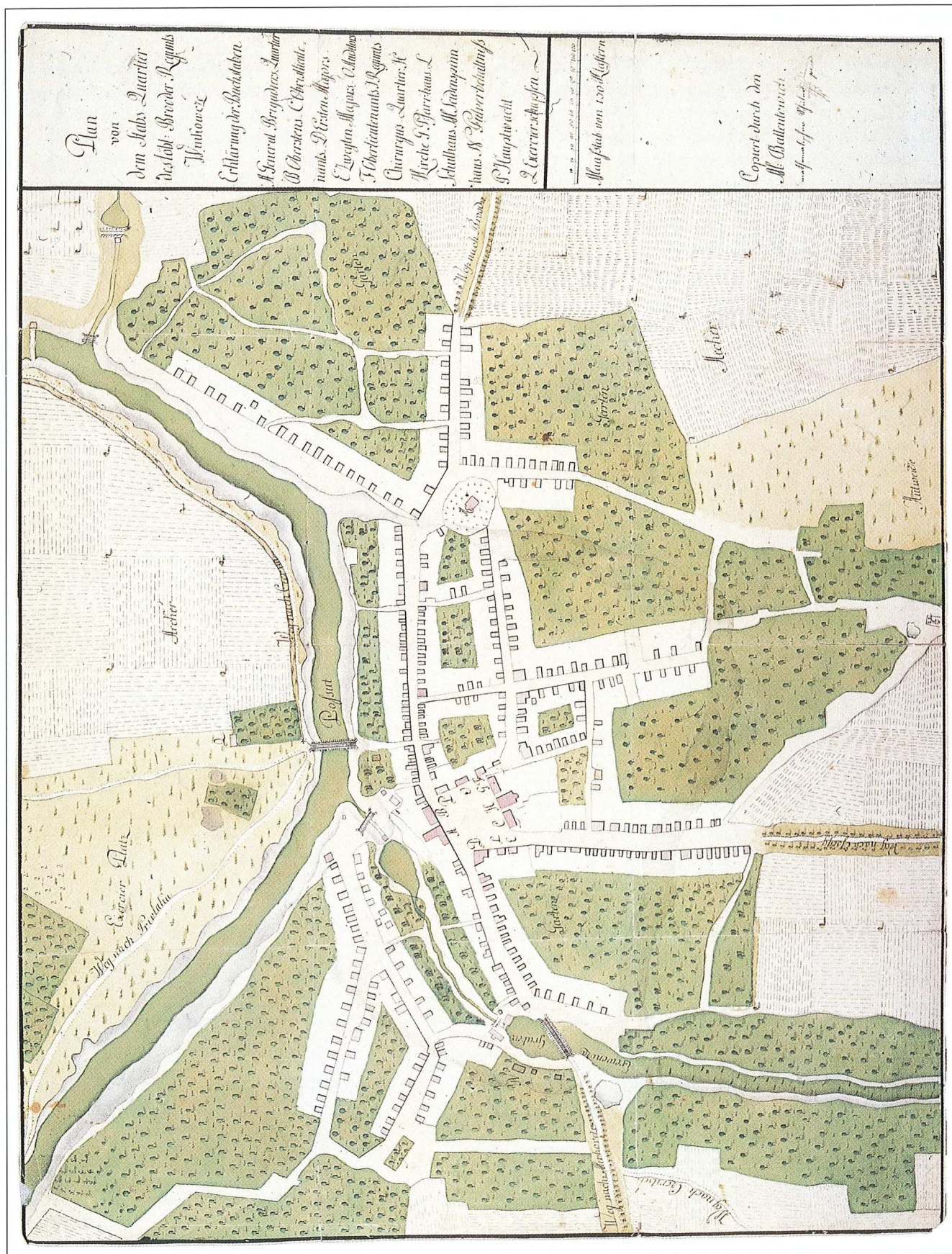
¹⁰ U potpisu stoji: *Copiert durch den M. Ballentowich / mathematischer Schüler / m[anu] pr[opr]ia*

¹¹ O M. Ballentowichu ne nalazimo ništa u bilo kojem poznatom izvoru ili tekstu koji se odnosi na vinkovačko školstvo. Jedino se u službenoj ispravi škole za 1810. g. spominje učenik Antonius Ballentowich, sin poručnika Brodske regimente (vidi: Martinović, I., nav. dj. str. 166).

¹² U inventaru Kartografske zbirke nacionalne knjižnice Széchényi stoji da je plan iz *cca. 1780. g.*

¹³ Filipović, D., *Najstariji do sada nepoznat plan Vinkovaca*, str. 282-283. Autor je 1777. godinu odredio prema gradnji katoličke crkve sv. Ivana Nepomuka, tj. sv. Euzebija i Poliona čija je gradnja dovršena te godine i koja se nalazi na planu, a 1781. g. određuje usporednom parcelacija jednog dijela zemljišta preko Bosuta na ne pronađenom planu iz 1781. g. s katastarskim planom, pa na ne do kraja jasan način zaključuje kako su parcelacije iste, te da bi onaj prvi možda bio crtan prema katastarskom.

¹⁴ Za ovaj podatak zahvaljujemo se profesoru Marku Landeki, djelatniku Hrvatskog državnog arhiva u Osijeku-Sabirni centar Vinkovci.

Sl. 3. Plan von dem Stabs Quartier des löbl[ichen] Brooder Regim[en]ts Winkowce

Ballentowich možda kopirao baš ovaj katastarski plan. Pokušamo li s oba plana usporediti npr. objekte na glavnom gradskom trgu, vidimo da na Ballentowiche-

vom planu uz crkvu nedostaje sakristija, kao i jedno krilo zgrade pukovnikova stana, što bi značilo da on prikazuje ranije stanje ovih objekata. Međutim, to bi se

moglo pripisati nevjешtom i nepreciznom crtanju, ipak, jednog učenika. Kod usporedbe ovih objekata više začuđuje to što Ballentowich nije obojio crvenom bojom najvažniji od svih objekata pukovnije na trgu - zgradu Zapovjedništva pukovnije i Glavne straže, za koju se u svim pregledima povijesti grada navodi 1775. kao godina gradnje, ali svugdje bez izvora tog podatka.¹⁵ Moglo bi se pretpostaviti da ona u to doba nije ni bila dovršena, pa ju zato Ballentowich ne označava crvenom bojom. Takvih primjera ucrtavanja zgrada ili samo pojedinih krila zgrada drugačijom bojom, zbog toga što, ili nisu dovršene, ili su planirane za iduću godinu, ima iz tog vremena.¹⁶ Ovo bi mogao potkrijepiti zapis o značajnim događajima u Brodskoj

pukovnici iz *Povijesti vinkovačke gimnazije*, gdje, među ostalim, za 1781. godinu stoji: *Odobrena izgradnja glavne straže u Vinkovcima*.¹⁷ Na katastarskom planu ta zgrada je obojana kao i sve druge na trgu. Ovo bi eventualno potvrdilo tezu o ranijem nastanku Ballentowichevog plana.¹⁸ Na ovakav način moglo bi se podastrijeti još nekoliko sitnih primjera, ali to ne bi imalo previše opravdanja, jer se ovdje ipak radi o dosta različitim vrstama planova, od kojih svaki za sebe ima kod proučavanje povijesti Vinkovaca veliku vrijednost. Katastarski pruža najdetaljniji uvid u širi prostor grada Vinkovaca 18. st., dok Ballentowichev, uz ostalo, predstavlja jedinstven izvor za povijest školstva bivše Vojne granice, kao i kartografije uopće.

¹⁵ Općenito, svi objekti na trgu iz 18. st. slabo su istraženi. Tako se npr. zna samo točna godina izgradnje katoličke crkve (vidi: Landeka, M., *Gradnja crkve sv. Ivana Nepomuka u Vinkovcima*, Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja Matice hrvatske Vinkovci, Vinkovci, 1993., 10, str. 125-134).

¹⁶ Primjer su takvi objekti na planovima osječke Tvrde iz vremena njezine izgradnje.

¹⁷ *Povijest vinkovačke gimnazije*, str. 5.

Znakovita je i Engelova primjedba u njegovu *Opisu Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema* - izdanom 1786. g. - o toj zgradi kao novoj i moderno sagrađenoj, za razliku od ostalih na trgu (Engel, F.S., *Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema*, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, knj. 12, sv. 3, Novi Sad, 1971., str. 555).

¹⁸ Plan se ne može precizno datirati i stoga se može jedino postaviti u vremenski okvir između 1781., kada je zapravo započela s radom matematička škola i 1785. g.

PLAN VON DEM STABS QUARTIER DES LÖBL[ICHEN]BROODER REGIM[EN]TS WINKOWCZE

SUMMARY

A map of Vinkovci as the headquarters of Brod regiment belongs to few preserved city maps from the older period. As it had never been published, it was practically unknown. It is preserved in the cartography collection of the Széchény National Library in Budapest. The oldest maps of Vinkovci including this one, date back from the end of the 18th century and there are only three altogether, two of which represent land-registry city maps back from the 1780s and the third one dates from 1798. Our map which emerged

together with other two mentioned maps differs from them because it was a pupil's work. It was made by M. Ballentowich, a pupil of the mathematics school in Vinkovci which was opened in 1780 and it could be attended only by officers' sons and sons of wealthier citizens. It educated future artillery-men, surveyors and civil constructors. As far as we know this map is the only preserved map from the Vinkovci mathematics school and besides its value as a cartography source, it is important for the Military border school system history.